

نهج البلاغه و نگرشی نوبه پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی

سید مهدی کاظمی^۱

محمد باقر گرایلی^۲

* چکیده

امروزه پیشگیری غیرکیفری از جرائم، به علت ناکارآمدی نظام عدالت کیفری، جایگاه ارزشمندی در سیاست جنایی یافته است. پیشگیری از جرم به وسیله طراحی محیطی بر پایه تأثیر محیط بر رفتار بنا گشته و بنا بر آن می‌توان با تغییراتی در محیط از میزان وقوع جرائم کاست. پژوهش حاضر با توجه به آثار نظریه پردازانی همچون الیزابت وود، اسکلامو آنجل، سی. ری. جفری، اسکار نیومن و...، به منظور ارائه نگرشی جدید و بیان راهکارهایی نوین، به بررسی آموزه‌های نهج البلاغه پرداخته است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مدت‌ها پیش از ظهور جرم‌شناسی علمی، تحلیل همه‌جانبه علل بروز رفتارهای مجرمانه مورد توجه بوده و مجموعه‌ای از عوامل تأثیرگذار در شکل‌گیری جرم‌شناسایی و مؤثرترین راهکارهای ریشه‌یابی این رفتارها ارائه گردیده است؛ ازاین‌رو ارائه روشمند راهکارهای پیشبرانه اسلامی، امری ضروری است. هدف مقاله بررسی راهکارهای پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی در نهج البلاغه، به منظور بیان ضرورت اجرایی نمودن آن‌هاست. پژوهش حاضر از نظر هدف کاربردی است و با شیوه توصیفی تحلیلی به مطالعه موضوع پرداخته است و داده‌ها و اطلاعات پژوهش به روش کتابخانه‌ای و اسنادی جهت تدوین راهبردهای منفعل‌سازی عوامل جرم‌زا و تبیین روشمند آموزه‌های نهج البلاغه گردآوری شده‌اند. پس از طرح مبانی نظری و معرفی اجمالی نظریات مرسوم طراحی محیطی جرم‌ستیز، راهبردهای علمی و عملی نهج البلاغه ارائه شده است. نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که وقوع جرم تحت تأثیر عوامل گوناگونی قرار دارد؛ اما به هیچ‌روی بزهکار مختار در بند سرنوشت محتوم خویش نمی‌باشد و تحقق عدالت، قانون مداری، حفظ کرامت انسان و اصلاح فرهنگ عمومی از مهم‌ترین راهبردهای مقابله با جرم می‌باشند.

واژگان کلیدی: نهج البلاغه، نظم و امنیت، علت‌شناسی جنایی، پیشگیری از جرم، طراحی محیطی.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۰/۱۰

تاریخ ارسال: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵

۱. طلبه سطح دو و سه رشته تخصصی فقه و حقوق مدرسه علمیه نواب، دانشجوی دکتری دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد-ایران.
se.mahdi.kazemi@gmail.com

gerayeli1378@yahoo.com

۲. مدرس گروه حقوق دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد-ایران.

* مقدمه

امروزه پدیده افزایش جرم یکی از مشکلات گریبان گیر اکثر شهرها می باشد و زندگی انسانی در بستر محیط شهری مستلزم فضایی است که با نیازهای معنوی، روان شناختی و فیزیکی ساکنان آن همخوانی داشته باشد و این در حالی است که شهرهای سنتی ایران به وسیله طراحی های مناسب، سبب افزایش روابط اجتماعی میان ساکنان و در نتیجه افزایش امنیت می گردیدند. علی رغم استفاده جوامع بشری از مجازات برای مقابله با جرم، منحنی جرائم در حد انتظار مهار نگردیده است (نجفی ابرند آبادی، ۱۳۷۰، ص ۲۵). پیشگیری از جرم از جمله دانش های میان رشته ای است که در ارتباط با علوم جامعه شناسی، جرم شناسی، حقوق، روانشناسی و ... است. محیط پیرامونی انسان نقش بسزایی در شکل گیری کنش های اجتماعی، چه هنجارمند و چه ناهنجار، ایفا می کند؛ به گونه ای که در برخی موارد، فضاهای شهری بستر مناسبی برای بزهکاری فراهم می آورند و در موارد دیگر، به عنوان عاملی بازدارنده، مانع ارتکاب جرم می شوند. در بررسی مسائل و چالش های شهری، اولویت با شناخت علل پدید آورنده مشکلات است؛ زیرا شناسایی ریشه های یک معضل بر واکاوی پیامدهای آن تقدم دارد؛ از این رو، پژوهشگر به جای تمرکز بر آثار مشکلات، باید در پی یافتن عوامل زمینه ساز آنها باشد.

با انتشار کتاب «انسان بزهکار» اثر لمبر و زو اقدامات غیر کیفی از رهگذر کاهش علل جرم زای پیش جنایی، مورد توجه گرفت (مظلومان، ۱۳۵۶، ص ۱۵۰). شناسایی عوامل جرم زای محیطی، از نقش بسزایی در کاهش جرائم برخوردار است. شروع این نظریه به اوایل دهه ۶۰ میلادی در آمریکا بر می گردد و در آثار الیزابت وود، اسچلمو آنجل، اسکار نیومن، جین جاکوبز و سی. ری. جفری نقش تأثیر محیط بر رفتار مشاهده می شود. گوسن معتقد است که این بهترین روش برای کاهش جرم است؛ چون به جای تغییر شخصیت یکایک مجرمین، آسان تریم روش، تغییر وضعیت محیط است؛ به عبارت دیگر تغییر محیط بسیار ساده تر از تغییر شخصیت افراد است.

نگرش پیشگیری از جرم به وسیله طراحی محیطی با روش های پلیسی درمان محور، متفاوت می باشد. انعقاد در این رویکرد بر این است که می توان از وقوع جرم به وسیله ویژگی های محیطی پیشگیری کرد و از طریق این عوامل می توان کیفیت زندگی را ارتقا داد و میزان بزهکاری و احساس ناامنی را کاهش بخشید؛ بنابراین برخی از ویژگی هایی که کمترین خطر شناسایی و دستگیری را برای مرتکبان جرم به همراه دارند و

درعین حال بیشترین منافع حاصل از بزهکاری را فراهم می‌کنند، محیط را برای وقوع جرم آماده کنند و بررسی کانون‌های جرم خیز و ارتباط ناهنجاری‌ها با مکان و زمان به شکل مؤثری می‌تواند به کاهش میزان جرائم و افزایش ایمنی کمک کند.

پیشگیری از جرم در سال‌های اخیر به صورت جدی مورد توجه قرار گرفته است و به استناد آیات و روایات متعدد، اقدامات پیشگیرانه به منظور برخورداری انسان‌ها از یک زندگی سالم و مطلوب از اصول اساسی نظام قضایی اسلام محسوب می‌شود؛ اما این موضوع با نگاه اسلامی و با استفاده از آموزه‌های کتاب نهج البلاغه به طور شایسته مورد مطالعه قرار نگرفته است. اسلام انسان‌ها را متولد شده از فطرت پاک الهی، قابل رشد و تربیت و دارای زمینه پذیرش هدایت یا گمراهی می‌داند؛ لذا اگرچه انسان مختار است، لکن عوامل مختلفی بر اراده وی مؤثر می‌باشند. امیرالمومنین علیه السلام در دوران حکومت خود، راهبردهایی برای مقابله با بزهکاری‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی اتخاذ نموده‌اند که یکی از اسناد مکتوب حاکی از آن‌ها، کتاب شریف نهج البلاغه است که اقیانوسی مشهود، مملو، موج، مآمال و سرریز از حکمت، قاعده، اصل و مبنا است که فکر، رفتار و فعل آدمی و اجتماع را جهت می‌دهد.

برخلاف نظریات مرسوم جرم‌شناسی که در تشریح مؤلفه‌های محیطی صرفاً به عوامل روبنایی و علل نزدیک محیطی در بروز جرائم توجه دارند و به طبع راهبردهایی را پیشنهاد می‌دهند که ناظر بر محیط فیزیکی و مادی اطراف هستند، اعتقاد نویسنده بر این است که علاوه بر علل نزدیک که اندیشمندان به درستی آن‌ها را مورد توجه قرار داده‌اند. با توجه به آموزه‌های نهج البلاغه، باید به علل بنیادی و زیربنایی محیطی مانند علل اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و... در طراحی‌های محیطی تمرکز کرده و عوامل محیطی را صرفاً در عوامل روبنایی و کالبدی مکان جرم منحصر ندانست؛ بلکه عوامل محیطی، دارای مفهوم گسترده‌ای می‌باشند که مباحث بنیادین آن مغفول مانده است.

لذا نوآوری پژوهش حاضر این است که در ضمن بدیع بودن آن، این موضوع را با عنایت به آخرین تحولات نظریات مطرح و با تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه به جهت بهبود شرایط و به حداقل رسانیدن جرائم مورد بررسی قرار داده است تا الگوی علل سنجی محیطی رفتار جنایی را بر اساس نهج البلاغه مورد تحلیل قرار دهد و به این پرسش بنیادین پاسخ دهد که شاخص‌های محیطی زمینه ساز وقوع رفتارهای مجرمانه و شکل‌گیری شخصیت مجرمانه و به طبع پیشگیری از آن‌ها، کدام است و چگونه می‌توان با بهره‌گیری از

آموزه‌های ارزشمند نهج البلاغه، الگویی مطلوب برای پیشگیری از جرم ترسیم کرد؟ در این مقاله به مهم‌ترین یافته‌های نویسنده از کتاب شریف نهج البلاغه پرداخته می‌شود؛ بدین منظور ضمن اشاره به مفاهیم و مبانی نظری مورد استفاده و شرح موجز نظریات مرسوم، به تبیین سازوکار پیشگیرانه آموزه‌های نهج البلاغه پرداخته شده است.

* پیشینه تحقیق

در خصوص طراحی محیطی پژوهش‌های مختلفی انجام شده که هر یک از منظرهای متفاوت به موضوع نگریسته‌اند و بررسی تفصیلی نگارنده در دو بخش مقالات و کتاب‌های همسو با موضوع پژوهش حاضر نشان می‌دهد پژوهشی که به صورت مستقل و از منظر نگری نو برگرفته از کتاب نهج البلاغه برای ارائه طرحی جدید در زمینه طراحی محیطی جرم ستیز پرداخته باشد، انجام نشده است که نشان دهنده تازگی موضوع و ضرورت پرداختن به آن می‌باشد. در ادامه به برخی از مهم‌ترین پژوهش‌های مرتبط با موضوع اشاره می‌شود:

أ. مقالات

- ۱.۱. سبحانی، روح الله و الهی منش، محمدرضا، «نقش اصول اعتقادی اسلامی در پیشگیری از جرم و انحراف با تأکید بر آموزه‌های نهج البلاغه».
- ۲.۲. غفاری، علی، «تکامل رویکرد پیشگیری از جرم مبتنی بر طراحی محیطی (CPTED) در محیط‌های مسکونی».
- ۳.۳. کلارک، رولاند، جعفریان، محمد حسن، «نظریه پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی».
- ۴.۴. معدنی، محمد و معدنی، جواد، «علل وقوع جرم و راه‌های پیشگیری از آن از دیدگاه قرآن کریم و نهج البلاغه».

ب. کتاب‌ها

- ۱.۵. جیسون، سوزان و ویلسون، پل آر، ترجمه محسن کلانتری و ابوزر سلامی بیرامی، «طراحی محیطی جرم ستیز: پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی».
- ۲.۶. رشاد، علی اکبر، «دانشنامه امام علی: حقوق (جلد ۵)».

۱. کلیات (تعاریف و مبانی نظری)

۱-۱. تعریف جرم

جرم یا بزه در لغت به معنی عصیان، گناه، نافرمانی و خطا تعریف شده است (معین ۱۳۷۰، ص ۶۱۱). در فقه، افعال و اقوال جرم محسوب می‌شوند که با احکام شرعی یا اوامر و نواهی الهی مغایرت داشته باشند (ولیدی، ۱۳۷۲، ص ۴۸) و در اصطلاح هر رفتاری است که موجب آسیب به مؤلفه‌های امنیت اجتماعی گردد و سبب فساد در جامعه شود؛ البته از نظر حقوق جزا، جرم رفتاری است که قانون جزایی را نقض می‌کند و این تعریف در انطباق با ماده ۲ قانون مجازات اسلامی می‌باشد؛ اما مفهوم موسع آن در جرم‌شناسی مورد پژوهش قرار می‌گیرد که شامل هر نوع انحراف مضر به اوضاع و احوال اجتماعی می‌باشد فارغ از اینکه دارای مجازات پیش بینی شده در قانون باشد یا نباشد (دانش، ۱۳۸۴، ص ۵۷).

۲-۱. تعریف پیشگیری

پیشگیری در لغت به معنای جلوگیری، دفع (معین، ۱۳۷۰، ص ۹۳۳)، خودداری، ممانعت، نهی، دور کردن، راندن و پیش بینی می‌باشد (دهخدا، ۱۳۷۷، ص ۵۹۹۱). دو جهت‌گیری کلی در معنای اصطلاحی پیشگیری از جرم وجود دارد. مطابق معنای موسع آن تمامی اقدامات بر علیه جرم که سبب کاهش آن باشد، پیشگیری قلمداد می‌شود؛ لذا پیشگیری شامل کلیه تدابیر غیر کیفری و کیفری قبل و بعد از وقوع جرم می‌باشد (نیازپور، ۱۳۸۳، ۱۷۰). مطابق معنای مضیق آن اقداماتی که برای کنترل بزهکاری به وسیله محدود یا حذف کردن عوامل موجد فرصت‌های جرم یا به وسیله مدیریت مناسب نسبت به عوامل محیطی اجتماعی و فیزیکی جرم‌زا مورد استفاده قرار می‌گیرند، پیشگیری قلمداد می‌شود (محمد نسل، ۱۳۹۳، ص ۲۷).

در جرم‌شناسی پیشگیرانه، مفهوم اخیر پیشگیری مستعمل است. در تعاریف مشابه دیگر نیز بر پیشینی بودن و غیر کیفری بودن اقدامات پیشگیرانه به وسیله برآورد خطر جرم، شناسایی و پیش بینی برای از حذف یا کاهش آن و دخالت در عوامل رخداد جرم، برای کاهش شدت بالقوه جرم و خطر وقوع آن توجه شده است.

۳-۱. رابطه محیط و جرم

فرهنگ پدیدآورنده الگوهای رفتاری تعیین کننده چگونگی بهره‌مندی مردم از فضاهای زیست شده می‌باشد، فضایی که انسان‌ها بدون ابزار زبانی با آن آگاهانه یا ناآگاهانه ارتباط مستقیمی برقرار

نموده‌اند (فکوهی، ۱۳۸۷، ص ۲۴۰). جرم نیز به عنوان یکی از رفتارهای انسانی از قاعده ارتباط با محیط استثناء نیست و برخی محیط‌ها فرصت و امکان بیشتری را برای وقوع جرم مهیا می‌کنند. عواملی همچون محدودیت‌های اجتماعی و اقتصادی، همراه با شرایط فیزیکی محیط سکونت، بر الگوهای ارتکاب جرم تأثیر بسزایی دارند؛ همچنین ساختار فیزیکی و طراحی محیطی، همانند مقررات حقوقی، می‌تواند نقش مهمی در تقویت هنجارهای اجتماعی ایفا کند.

مطالعه رابطه متقابل بین محیط و رفتارهای انسانی پیشینه‌ای دراز دارد و مسئله‌ی نو ظهوری نیست. همواره کمابیش این عقیده وجود داشته است که انسان هویت خویش را در هویت محیط جستجو می‌کند و ارتباط مؤثری بین فرد جامعه و محیط اطراف وی وجود دارد (نقی زاده، ۱۳۸۱، ص ۶۳). ابن خلدون نیز شرایط محیط ساخته شده و محیط طبیعی را در سیر حیات بشر و تحولات رفتاری و فرهنگی مؤثر می‌داند (ابن خلدون، ۱۳۵۲، ص ۱۵۹). پژوهش‌های مرتبط با این موضوع از نیمه اول قرن نوزدهم توسط کتله و گری شروع گردید و جرم به عنوان یک پدیده اجتماعی، تحت تأثیر دو متغیر اساسی زمان و مکان قرار دارد و بر اساس این عوامل مورد تحلیل و شناسایی قرار می‌گیرد و با گذشت زمان این مسئله با جدیت بیشتری دنبال شد و جرم‌شناسان و جغرافیدانان نگرش جدیدی طرح کردند که می‌کوشد تا در جهت تسلط بر محیط اقدام‌هایی انجام دهد تا از این طریق مردم را از بزه‌دیدگی محافظت کند.

۴-۱. مفهوم اصطلاحی طراحی محیطی جرم‌ستیز

یکی از چالش‌های اساسی جوامع امروزی، گسترش بزهکاری و رفتارهای مخل امنیت اجتماعی است. تمرکز بر پیشگیری از جرم بر کاهش این دغدغه و نگرانی تأثیر می‌گذارد و در این حوزه، رویکردهای متعددی مطرح شده‌اند که از جمله آن‌ها می‌توان به رویکردهای قانونی یا اجرای سیستم نظارت پیشگیری به وسیله پلیس، رویکرد اجتماعی، رویکرد مجرم یا متجاوز و رویکرد محیطی فیزیکی اشاره کرد. از میان رویکردهای فیزیکی پیشگیری از جرم می‌توان به پنج نظریه: «چشمان خیابان»، «پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی»، «فضاهای قابل دفاع»، «پیشگیری وضعیت جرم» و نظریه «پنجره‌های شکسته» اشاره کرد که برجسته‌ترین آن‌ها، نظریه «پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی» است.

این اندیشه نخستین بار در کتاب خانم جین جاکوبز در کتاب «مرگ و زندگی شهرهای بزرگ آمریکا» و کتاب خانم الیزابت وود با عنوان «جنبه‌های اجتماعی خانه سازی در توسعه شهری» به ظهور رسید؛

هرچند به طور مشخص اصطلاح 'CPTED' یعنی «پیشگیری جرم از طریق طراحی محیطی» توسط سی.ری.جفری در سال ۱۹۷۱ بیان شد. این مفهوم نسبتاً جدید، مطابق با تعاریف ارائه شده از سوی انستیتوی ملی جرائم در آمریکا، به صورت زیر تبیین شده است: «طراحی و بهره‌برداری مناسب از محیط‌های ساخته شده که می‌تواند به کاهش ترس از جرم و افزایش احساس امنیت منجر شده و در نهایت کیفیت زندگی را بود بخشد» (ایرانمنش، ۱۳۸۴، ص ۱۶)؛ یعنی تشخیص و اصلاح عناصر محیطی فراهم کننده فرصت‌ها و موقعیت‌های ارتکاب عمل مجرمانه است.

بررسی‌ها حاکی از آن است که بعضی از عوامل محیطی مانند تعداد واحدهای مسکونی و تجاری ساختمان، فضای عمومی، نوع خیابان و نوع ساخت و ساز شهری در میزان و نوع جرائم تأثیر مستقیمی دارند. در پیرامون یا درون مراکز قرار، فحشا، سالن‌های استخر و ساختمان‌های متروکه میزان جرم بیشتر است. از طرفی اماکن مذهبی، نصب علامت‌های هشدار وجود نگهبان، مکان‌های بانورپردازی مناسب، حصار، نرده و دید خوب ساختمان در کاهش جرائم مؤثر می‌باشند (کلانتری، ۱۳۸۰، ص ۸۷).

میان مطالعات فعلی جغرافیای جرم و جنایت و مطالعات قدیمی آن تفاوت اساسی دیده می‌شود. در گذشته تمرکز بیشتر بر عوامل محیط طبیعی (دما، باد، کوه، آب و هوا، دشت، دریا و...) و تأثیر آن بر رفتار انسان بوده است؛ اما در پژوهش‌های جدید عوامل مربوط به محیط انسانی و شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی بیشتر مورد نظر می‌باشند. از سال ۱۹۷۰ به بعد توجه زیادی به تحقیقات مرتبط با جرم و محیط در محافل علمی جهان صورت گرفته که حاکی از آن است که طراحی‌های محیطی به طور قابل توجهی سبب کاهش میزان جرائم بوده‌اند.

۲. طراحی محیطی جرم ستیز در نهج البلاغه

اسلام به منظور تأمین سلامت و سعادت بشریت توجه ویژه‌ای بر پیشگیری از انحرافات داشته و توصیه‌های ارزشمندی را ارائه نموده است. آموزه‌های قابل توجهی از نهج البلاغه پیرامون حوزه‌های اعتقادی، اقتصادی، تربیتی، اجتماعی، حقوقی، سیاسی و... است که زیربنای اصلی آن‌ها مبتنی بر رویکرد پیشگیرانه می‌باشد. تفاوت طراحی‌های محیطی نهج البلاغه با سایر آموزه‌های مرسوم طراحی محیطی در ارائه نظامی فراگیر و جامع می‌باشد. مطالعات بسیار ارزشمندی که تاکنون در این زمینه انجام گردیده، بدون توجه به کلیه عوامل محیطی بوده است؛ درحالی‌که بررسی در نهج البلاغه نشان می‌دهد قرن‌ها

قبل در مواجهه با انحرافات اجتماعی موضوع تقدم پیشگیری بر درمان به صورت همه جانبه مورد توجه امیرالمومنین علیه السلام قرار داشته است. بررسی سیاست‌ها و تفسیرهای مبارزه امام با این ناهنجاری‌ها از آن جهت حائز اهمیت است که می‌تواند به عنوان مبنایی مؤثر برای تدوین سیاست‌های جنایی غیرکیفری، مبتنی بر رویکردهای محیطی در نظام‌های حقوقی، مورد استفاده قرار گیرد. راهبردهای مرتبط با حوزه طراحی محیطی جرم ستیز که از کتاب نهج البلاغه استخراج شده‌اند به شرح زیر مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۲. طراحی محیطی آموزشی تربیتی و فرهنگی

فرهنگ هر جامعه، بنیان نظام اجتماعی و نظام روانی حاکم بر روابط فردی و اجتماعی جامعه است و بر شکل‌گیری شخصیت و رفتار افراد و نهادهای اجتماعی اثر فراوانی دارد (تقی پور، ۱۳۹۳، ص ۱۲۹). افراد از محیط اجتماعی پیرامون خود عناصر مختلف را می‌آموزند و شخصیت خود را منطبق بر آن می‌سازند. امام علی علیه السلام این مهم را به عنوان یکی از منابع قدرت معرفی می‌کنند که قالبی است که رفتارها را شکل می‌دهد و آدمیان در پرتو این آداب و رسوم، ساخته و ویرایش شده و مسیر سعادت خویش را بهتر می‌پیمایند (نهج البلاغه، نامه ۵۳)؛ همچنین حضرت به تحصیل علم و دانش توصیه می‌کنند؛ چراکه فرد مطلع از عواقب بزهکاری، خود را ملزم به رعایت بیشتر هنجارهای اجتماعی می‌کند (محمدی، ۱۳۷۵، ص ۵۸).

۱-۱-۲. آموزش و فرهنگ‌سازی عقاید اسلامی

از دیدگاه نهج البلاغه، اصلاح رابطه فرد با خدا محور اساسی برای زندگی سالم انسان در جامعه است؛ چراکه اصلاح رابطه با دیگران را در به دنبال خواهد آورد (نهج البلاغه، حکمت ۸۹). تأکید نخستین نهج البلاغه بر تربیت انسان‌های حق‌محوری است که از هرگونه انحرافی مبری باشند. عامل به وجود آورنده این خود مراقبتی یا خودمهاری در رتبه اول، اعتقادات صحیح می‌باشند (سبحانی، ۱۳۹۴، ص ۷۷)؛ بنابراین طراحی‌های محیطی ناظر بر ایجاد، ترویج و نهادینه سازی اصول اعتقادی اسلامی نقش کلیدی در پیشگیری از بزهکاری ایفا می‌کنند که در ادامه به آثار بازدارنده آن‌ها اشاره خواهد گردید.

۱-۱-۱-۲. توحید و خدا محوری

امیرالمومنین علیه السلام در معرفی برخی از صفات خداوند (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۱، ۸۵، ۹۱، ۱۱۲، ۲۱۶) می‌فرمایند: «خداوند به همه چیز احاطه دارند... و بر همه چیز تواناست» (نهج البلاغه، خطبه ۸۶). پذیرش قضا و قدر خداوندی مهربان و همچنان اعتقاد به خداوندی حاضر بر باطن و ظاهر و باور به خداوند توانایی که در گرفتاری‌ها و شرایط سخت که از اسباب گرایش آدمی به انحراف است، وی را پناه است

و عامل بازدارنده مهمی محسوب می‌شود. محبت به خدا از علم انسان به صفات او نشأت می‌گیرد. (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۹۰ و ۱۹۸، نامه ۶۹). شخص محب، پیوسته نواهی و اوامر خداوند را مقدم بر هر چیزی می‌داند که در نتیجه آن از بزهکاری دوری می‌کند.

معرفت و شناخت همانطور که سبب حب آدمی به خداوند است، سبب خشیت و خوف نسبت به او می‌باشد که انسان را از تبعیت شیطان در انجام رفتارهای نادرست دور نگه دارد. امیرالمومنین علیه السلام می‌فرماید: «شهادت می‌دهم که خداوندی جز الله نیست... چنین شهادتی سبب دور شدن شیطان است» (نهج البلاغه، خطبه ۲). این حالت، مراقبت مستمر بر رفتار را با توجه به اوامر و نواهی خداوند به دنبال دارد.

اعتقاد بر اینکه انسان تحت نظارت نیرویی است که باید در مقابل او پاسخگو و مطیع باشد، یکی دیگر از مهم‌ترین سازوکارهای کنترلی می‌باشد. امیرالمومنین علیه السلام می‌فرماید: «بترس که خداوند تو را به هنگام گناهان بنگرد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۸۳). اعتقاد به نظارت خداوند از دو جهت بر رفتارهای انحرافی نقش پیشگیرانه دارد: نخست اینکه سرتاسر هستی را در معرض نگاه خداوند بداند و اجازه نافرمانی از دستورات پروردگار را به خودش ندهد؛ از طرف دیگر باید پاسخگوی اعمال خود در پیشگاه یک قاضی ای باشد که شاهد اتفاق نیز بوده است. امیرالمومنین علیه السلام می‌فرماید: «از نافرمانی خدا در خلوت دوری کنید؛ زیرا همان کسی که شاهد اعمال شماست، خود نیز درباره آنها داوری خواهد کرد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۴)؛ البته گاهی آدمی بر اثر غفلت از نظارت و احاطه الهی، مرتکب اعمال مجرمانه می‌گردد که نقش و اهمیت عوامل محیطی غفلت زدا پررنگ می‌گردند.

همچنین، انسان عابد موحد، جز خدای یگانه دیگری را اطاعت و عبادت نمی‌کند. نافرمانی خدا و معصیت خروج از بندگی و عبادت پروردگار و اطاعت از غیر خداست؛ لذا امام علی علیه السلام می‌فرماید: «اطاعت مخلوق، در معصیت خالق، روا نیست» (نهج البلاغه، حکمت ۱۶۵). از دیدگاه نهج البلاغه گرایش به انحراف و پیروی از غیر خدا دو عامل اصلی دارد و آن دو شیطان (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۸۳، ۱۲۹، ۱۹۲) و نفس (ر.ک: نهج البلاغه، نامه‌های ۳۰، ۵۳ و ۵۶؛ حکمت ۳۲۳) می‌باشند؛ لذا توحید در اطاعت و عبادی با اطاعت از نفس و شیطان قابل جمع نیست؛ چرا که انسان موحد برای مصونیت از انحرافات، باید اعمالش را بر اساس معیارهای الهی تنظیم نماید.

۲-۱-۱-۲. عدل و عدالت محوری

امیرمومنان علیه السلام در یک بیان موجز در مورد عدل الهی (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۳۰، ۲۰۵، ۲۲۳، ۲۲۷، ۲۳۳) چنین فرموده‌اند: «حقیقت عدالت خداوند آن است که او را متهم نسازی» (نهج البلاغه، حکمت ۴۷۰). توجه به سیطره عدل در نظام هستی و التزام به رفتار عادلانه و منصفانه سبب پرهیز آدمی از ظلم و رفتارهای متجاوزانه می‌شود؛ همچنین از جمله آموزه‌های نهج البلاغه، اشاره به جزای ستمکاران و مجرمین است: «اگر خداوند، ستمگر را مهلت داد؛ اما هرگز از چنگال عدالت او نخواهد رست، بلکه او در کمین است» (نهج البلاغه، خطبه ۹۷). «به زودی خدا از ستمکار، انتقام ستاند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵۷)؛ لذا اعتقاد به عدل الهی موجب مراقبت نسبت به عدم ارتکاب ظلم می‌شود تا انسان در ابعاد مختلف زندگی مطابق با موازین عادلانه عمل نماید.

۳-۱-۱-۲. معاد و آخرت محوری

یاد آخرت ارتباط مستقیم با پیشگیری از انحراف دارد، امام علی علیه السلام می‌فرماید: «کسی که بسیار یاد آخرت کند، گناهش کاهش یابد» (آمدی، ۱۳۷۳، ص ۳۶۵). بهشت باوری سبب ترغیب انسان به هنجارها و اجتناب از بزهکاری می‌گردد؛ البته اثربخشی‌رسانه این باور در افراد گوناگون متناسب با میزان رسوخ این باور است. یاد مرگ و قیامت از بین برنده عامل بزرگ کج روی، یعنی دنیاپرستی است و موجبات رشد صفات متعالی در افراد را فراهم می‌آورد. حضرت می‌فرماید: «بدان تو برای آخرت آفریده شدی نه دنیا» (نهج البلاغه، نامه ۳۱). دنیاطلبی در مطالعات جرم‌شناسی، عامل بسیاری از جرائم و تعرض به حقوق سایرین بوده است (سبحانی، ۱۳۹۴، ص ۸۹). رسیدن به بهره‌های مادی و لذت بردن بدون محدودیت، قبله انسانی می‌گردد که تهی از اعتقاد به حیات مجدد است و علاوه بر آسیب‌های روانی و جسمی به خود، موجب تضییع حقوق دیگران، کج روی و جرم می‌گردد (خسروشاهی، ۱۳۸۶، ص ۶۷)؛ درحالی که انسان موحد و باورمند به معاد، همواره می‌کوشد تا از زندگی دنیوی به عنوان ابزاری برای نیل به سعادت اخروی بهره‌گیرد (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۳۲، ۸۴، ۸۶، ۱۱۱ و ۲۰۳؛ نامه‌های ۳۱ و ۶۶؛ حکمت‌های ۱۳۳ و ۲۲۸).

ترس ناشی از مجازات رفتارهای مجرمانه نیز آثار پیشگیرانه دارند، خصوصاً اینکه رسیدگی در آخرت بسیار دقیق و دارای عقوبت سخت و غیرقابل تحمل می‌باشد (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه ۱۰۲). آدمی چرا باید مرزها را زیر پا بگذارد، حرمت‌ها را بشکند، دنیاطلبی کند و ظام و ستم روا دارد؛ درحالی که مرگ در کمین اوست و پس از مرگ، پاسخگویی به تمام اعمالش در انتظار اوست و رسیدن به عواقب سخت اعمالش

اجتناب ناپذیر خواهد بود؟ (دلشاد تهرانی، ۱۳۷۹، ص ۸۲) هوس های شهوانی و آرزوهای دور و دراز (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه ۹۹) برای پیشگیری از جرم در سیره عملی امام علی علیه السلام تذکر به آخرت مشهود است؛ به عنوان نمونه نزدیک کردن آهنی گذاخته به طرف دست برادرشان عقیل که مطالبه مبلغی از بیت المال را داشت که یادآور عذاب آخرت بود (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴).

۲-۱-۱-۴. ولایت و هدایت محوری

اعتقاد به نبوت و امانت دلالست بر این دارد که انسان برای حیات دنیوی و اخروی خود نیازمند هدایتگری متصل به آسمان است (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه های ۲۱، ۹۱، ۸۶، ۱۴۴، ۱۴۷). اگر انسان به خودش واگذار می شد به دلیل تمایلات طغیانگرش به فساد و هرج و مرج منجر می شد؛ لذا کنترل و تنظیم این تمایلات از اساسی ترین برنامه انبیاء بوده است (سعیدی، ۱۳۷۰، ص ۵۸). حضرت علی علیه السلام می فرمایند: «مردم! به اهل بیت پیامبران بنگرید، از آن سو گونه که گام برمی دارند بروید، قدم جای قدمشان بگذارید» (نهج البلاغه، خطبه ۹۷). ماموریت انبیاء و ائمه علیهم السلام به عنوان بهترین الگوی عملی برای انسان ها بیان راه رستگاری و سعادت می باشد (مصباح یزدی، ۱۳۷۵، ص ۲۱۷)؛ لذا الگوپذیری از آن ها موجب رعایت رفتارهای شایسته و مانع از بزهکاری می گردد.

۲-۱-۲. نهادهینه سازی عقاید و رساندن مردم به مرحله تقوا

در آموزه های نهج البلاغه، از تقوا و خویشتن داری به عنوان نظارت درونی تعبیر شده، که اگر تربیت صحیح مفاهیم اخلاقی در نهاد انسان تبدیل به ملکه شود، می توان از آن به عنوان یک ابزار مؤثر برای پیشگیری از انحرافات استفاده کرد. در شرایط عادی اعتقادات انسان گاه نقش مهارکنندگی دارند؛ اما در شرایط فراموشی و غفلت از اعتقادات، ارتکاب گناه و بزهکاری رخ می دهد؛ لذا امام علی علیه السلام غفلت را موجب فعل حرام و کج روی می دانند (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۱). دیگر نکته اینکه امام اعتقاد قلبی را توأمان با رفتار معرفی می نمایند (نهج البلاغه، حکمت ۲۱۳). اگر عقیده، عینیت عملی یابد مانع وقوع انحراف است؛ لذا عمل مستمر به آموزه ها موجب رسوخ عقیده و وصول به تقوا، یعنی مهم ترین عامل بازدارنده از انحرافات می گردد (ر.ک: نهج البلاغه، خطبه ۱۹۸) که مستلزم برنامه ریزی های تربیتی و آموزشی مستمر و هدفمند از ابتدای تولد تا لحظه مرگ می باشد.

۲-۱-۳. تقویت کمی و کیفی رسانه ها

در طراحی های محیطی رسانه ها به سبب دارا بودن مخاطبین زیاد و انتقال سریع مطالب، نقش مؤثری در

رشد اطلاعات جامعه در مورد ترفندهای بزهکاران، انواع بزهکاری و مفاسد آن دارند و از طریق هشدارهای قضایی و آموزش، نقش مؤثری در پیشگیری دارند (تقی‌پور، ۱۳۹۳، ص ۱۳۳). افراد شرور نیز با استفاده از رسانه سبب گسترش و توسعه جرائم و انحرافات خواهند گردید. در همین زمینه آن حضرت می‌فرماید: «خدا شما را از دشمنی شیطان که در دل‌ها پنهان می‌شود و به آرامی در گوش‌ها و سوسه می‌کند، حفظ کند. شیطان وعده‌های دروغین می‌دهد و زشتی‌های گناهان را به زیبایی می‌آراید. او به طور تدریجی دوستان خود را فریب می‌دهد و راه راست را بر روی آنان می‌بندد» (نهج البلاغه، خطبه ۸۳) و «منحرفان، شیطان را معیار کار خود گرفتند و او آنان را در دام خود قرار داد. با چشم آنان می‌نگریست و با زبان‌هایشان سخن می‌گفت و کردارهای زشت را در نظرشان زیبا جلوه داد» (نهج البلاغه، خطبه ۷؛ ر.ک: نهج البلاغه، خطبه ۶۴)؛ لذا در طراحی‌های محیطی در این زمینه، تولید و انتشار مستمر محتواهای بازدارنده از جرائم مورد توجه باید باشد.

تأثیر جوانسال‌م اجتماعی بر پدیده آیدن جرائم نیز مورد توجه ایشان بوده است. جوانسال‌م می‌تواند زائیدهٔ کنار زده شدن صالحان از قدرت، رسانه‌های فاسد و باتلاق شبهات و... باشد. از جمله شرایطی که بستر وقوع جرم‌های متعدد می‌گردند، شرایط فتنه‌گون می‌باشد (نهج البلاغه، خطبه ۹۳). طراحی‌های محیطی که از سخنان امیرالمومنین (علیه السلام) به دست می‌آید این است که برای جلوگیری از وقوع فتنه‌ها، تمامی بسترها به ویژه رسانه‌ها باید از امتزاج مرز حق و باطل در اذهان مردم جلوگیری نمایند.

۲-۱-۴. تقویت و فرهنگ سازی حیا و غیرت

امیرالمومنین (علیه السلام) حیا (ر.ک: نهج البلاغه، حکمت ۴۲۰؛ نامه ۳۱) را عامل پیشگیری از زشتی‌ها دانسته و از پیوند میان پاکی از پلیدی‌ها و حیا خبر می‌دهند (نهج البلاغه، حکمت ۲۲۳). در کنترل جرائم، نقش غیرت نیز اساسی است، «انسان غیور هیچ وقت زنا نمی‌کند.» (نهج البلاغه، حکمت ۳۰۵) نوع پوشش و زینت بانوان از موجبات وقوع جرائم می‌باشد و بدیهی است آشکار نمودن زینت‌ها با پوشش‌های نامناسب و آویزان نمودن طلا در دست و گردن می‌تواند موجب ایجاد انگیزه سرقت در زمینه ساز جرائم جنسی گردد.

۲-۱-۵. تقویت عناصر عاطفی و محبت

محبت در رشد فرایند جامعه پذیری افراد مؤثر است تا حدی که باید ریشه بخشی از بزهکاری‌ها را در کمبود محبت به بزهکاران خاصه در محیط خانه دانست؛ همچنین عدم مدیریت خشم و پرخاشگری از عوامل مستعد کننده جرم است که تأثیر مستقیمی بر بروز رفتارهای مجرمانه دارد (نهج البلاغه، حکمت ۲۵۵؛ ر.ک: نهج البلاغه، حکمت ۵۰؛ نامه ۳۱؛ خطبه ۲۳). بدیهی است تا زمانی که طفل و نوجوان، آموزش محبت

نبینند، نمی‌توان از آنان انتظار محبت را در آینده نسبت به دیگران داشت. فضای نامناسب عاطفی موجب فقدان اعتماد به نفس، پرخاشگری و نهایتاً فرار از کانون خانواده می‌گردد؛ البته محبت بیش از حد نیز می‌تواند فرد را جاه طلب، خودخواه، پرتوقع و نهایتاً بزهکار بار آورد؛ لذا در مدیریت محیطی باید آموزش‌های مناسبی در این زمینه برای والدین طراحی گردد.

۲-۱-۶. تقویت فرهنگ مراجعه به مشاور و افزایش کمی و کیفی روانشناسان

جرم‌شناسانی با رویکرد روان تحلیلی‌گرا، رفتار مجرمانه را مطالعه کرده‌اند و معتقدند که جرم می‌تواند ناشی از ویژگی‌های شخصیتی و عدم تعادل روانی اشخاص باشد. وجود اضطراب، افسردگی، داشتن روحیه پرخاشگری، بی‌تفاوتی عاطفی و... نقش تعیین‌کننده در وقوع بزه دارند (دادستان، ۱۳۸۲، ص ۱۳۱). امام علی علیه السلام به مؤلفه‌هایی مانند احساس بی‌نیازی و رویگردانی از یاد خدا، شهوت‌رانی و احساس خود کم‌بینی اشاره می‌کنند که همه آن‌ها فرد را به سوی ارتکاب جرم سوق می‌دهند (نهج البلاغه، خطبه‌های ۱۰۹ و ۱۹۲). بزهکاری پیامد قطعی احساس بی‌نیازی از خداست که سبب به وجود آمدن اضطراب و عدم اطمینان قلب می‌گردد و مشاورین نقش اساسی در زمینه نشان دادن راه درست، برطرف نمودن ضعف‌های شخصیتی و بی‌تعادلی‌های روانی بر عهده دارند؛ همچنین افرادی که به کرامت ذاتی خود توجه نکنند، دچار خودکم‌بینی و بی‌ارزشی می‌شوند؛ در نتیجه به راحتی در دام اعمال غیر اخلاقی گرفتار می‌شوند و دست به ارتکاب بزه می‌زنند. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «بزرگ‌تر از آن باش که به پستی تن دهی، هر چند که تو را به خواسته‌هایت برساند» (نهج البلاغه، نامه ۳۱) و «هر کسی که خود را بزرگوار و باکرامت ببیند، تمایلات نفسانی و حیوانی در نظرش حقیر می‌شود» (نهج البلاغه، حکمت ۴۴۹). آموزه‌های نهج البلاغه تلاش دارند تا انسان را به گونه‌ای پرورش دهند که در درون خود مقام والایی برای خویش قائل شود و از نظر اخلاقی رشد یابد.

۲-۱-۷. تقویت کیفی نهاد خانواده

کودک، عادات و اخلاق خود را از خانواده می‌گیرد و حضرت معتقدند تربیت درست فرزندان سبب ایجاد جامعه‌ای مطلوب خواهد شد؛ لذا در اهمیت شیر مادر و انتخاب دایه می‌فرمایند: «توجه کنید که کدام مادر به فرزند شما شیر می‌دهد؛ زیرا فرزند از آن رشد می‌کند» (کارخانه و موسی‌وند ۱۳۹۵، ص ۷۸). پژوهش‌ها نشان می‌دهند والدین خودکامه و فاقد هماهنگی در تربیت فرزندان، موجب افزایش احتمال بزهکاری آنان در آینده می‌شوند. طلاق نیز سبب افزایش بزهکاری فرزندان می‌شود و تحقیقات دو برابر

بودن نرخ رشد بزهکاری در میان فرزندان طلاق نسب به سایر بزهکاران را نشان می‌دهد؛ همچنین ۳/۷ درصد به جهت اختلافات والدین و ۸/۱۴ درصد به سبب سایر مشکلات خانوادگی به سمت اعتیاد روانه شده‌اند (امین آقایی، ۱۳۸۸، ص ۶۲-۶۴). امیرالمومنین علیه السلام می‌فرمایند: «قلب جوان همانند زمینی است که هنوز کاشته نشده، آماده است تا هر بذری که در آن کاشته شود، رشد کند» (نهج البلاغه، نامه ۳۱)؛ از جمله مسائل دیگر، روابط زناشویی بین زوجین است که تحقیقات نشان می‌دهند که میانگین رضایت از روابط جنسی و عاطفی کمتر از ۵۰ درصد و میانگین گرایش به روابط نامشروع بالاتر از ۵۰ درصد می‌باشد (شیردل، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲). هر میزان طراحی‌های محیطی موجب تقویت بنیاد خانواده گردند، به تبع از میزان جرائم کاسته شده و تأثیرات بنیادینی در پیشگیری از جرائم خواهند داشت.

۸-۱-۲. آموزش مهارت‌های دوست‌یابی و ارتباطات اجتماعی

نگاه نهج البلاغه به مجرمان، نگاهی همچون نگرش به بیماران است که نیازمند اصلاح و درمان هستند. هیچ انسانی به طور ذاتی مجرم نیست؛ اما اگر در محیطی نامناسب قرار گیرد، به ارتکاب جرم کشیده می‌شود؛ زیرا محیط و اجتماع در شکل‌گیری حالت مجرمانه، مؤثر می‌باشند و خصلت‌های مثبت و منفی انسان‌ها در پی معاشرت به دیگری سرایت می‌کند. گابریل تارد بر این باور است که غالباً انسان‌ها مقلد افرادی هستند که از نظر فیزیکی به آنها نزدیک‌تر هستند؛ فلذا افرادی که در محیط‌های پرخطر زندگی می‌کنند یا بیشتر به این مکان‌ها رفت و آمد دارند، تحت تأثیر این تقلید، مرتکب جرم می‌شوند (معظمی، ۱۳۹۰، ص ۲۲۶)؛ لذا هرچه ارتباط با محیط‌های سالم بیشتر باشد، فرد کمتر به سوی جرائم سوق می‌یابد.

امیرالمومنین علیه السلام در بیان معیارهایی برای انتخاب دوست می‌فرمایند: «دوستان خدا را دوست شمار و از همنشینی با فاسقان پرهیز» (نهج البلاغه، نامه ۶۹) و «کسی که در میان شما قرار گیرد، درگیر گناه می‌شود؛ درحالی که آن کسی که از شما دوری می‌کند، مورد آموزش پروردگار قرار می‌گیرد» (نهج البلاغه، خطبه ۱۳). رک: نهج البلاغه، حکمت‌های ۱۲، ۳۸، ۱۴۲ و ۲۳۹؛ نامه ۵۳)؛ از آنجایی که تأثیر پذیری انسان در دوستی و اجتماع زیاد بوده و ارتباطات غیرمنطقی می‌تواند نتایج تلخی در پی داشته باشند، در طراحی‌های محیطی جرم‌ستیز، حتماً باید به مسئله آموزش‌های دوست‌یابی و ارتباطات سالم و همچنین سالم‌سازی فضای اجتماع ضریب بالایی داده شود.

۹-۱-۲. تضعیف روحیه حرص و طمع در جامعه

یکی از ویژگی‌های رذیله‌ای که نقش مهمی در ارتکاب جرائم، به ویژه جرائم مادی مانند خیانت در

امانت، اختلاس، سرقت، کلاه برداری و... ایفای می کند، حرص و طمع است. امیرالمومنین علیه السلام انسان ها را از آزمندی و حرص به شدت بر حذر داشته و پیرامون آن می فرمایند: «حرص قربانگاه خرد، قاتل قلب، عامل حقارت شخصیت و انگیزه های برای ستم به دیگران است» (نهج البلاغه، حکمت ۲۱۹؛ ر.ک: نهج البلاغه، حکمت ۱۰۸؛ خطبه ۸۶). در نهج البلاغه به وضوح به طبیعت سیری ناپذیر انسان اشاره شده است که تحت تأثیر آرزوهای دور و دراز قرار می گیرد. این ویژگی عامل اصلی سقوط انسان و انحراف او از مسیر درست زندگی است: «ای مردم! همانا من از دو چیز بیشتر از همه بر شما می ترسم: هواپرستی و آرزوهای طولانی» (نهج البلاغه، خطبه ۴۳). طبق سخنان امام علی علیه السلام آرزوهای طولانی، نوعی بلند پروازی ناشی از حرص و طمع است و رسیدن به آرزوهای طولانی غالباً از طریق مشروع غیر ممکن و مشکل است؛ برای نمونه گرفتاران این رذیله خود را ناگزیر از عدم توجه به حلال، حرام و غصب حقوق دیگران، خوردن مال یتیمان، کم فروشی، رباخوری، رشوه و... می بینند و به سمت ناهنجاری ها سوق می یابند.

۲-۲. طراحی محیطی سیاسی و اجتماعی

در نهج البلاغه درباره حکومت و شئون آن که عامل صلاح یا فساد مردم می باشد، بسیار بحث شده است. نگاه امیرالمومنین علیه السلام به حکومت و حکمرانی نگاهی الهی است که تفاوت های اساسی با نگاه دنیا مدارانه و قدرت محور دارد. ایشان در حکمرانی خود، بر اصول معنوی و اخلاقی تأکید دارند؛ درحالی که حکمرانی های دنیوی بیشتر بر اساس قدرت و منافع مادی استوار است (نهج البلاغه، خطبه ۳). نوع و شیوه حکومت بر میزان بزهکاری افراد در جامعه مؤثر است و نظام های دموکراسی، کمونیستی، سرمایه داری و دیکتاتوری به نحوی کسانی بر بزهکاری تأثیر نمی گذارند. حکومت دینی (حکومت الهی با پذیرش مردم) بر پایه عدالت، انصاف، تقوا، رضایت توده مردم نه خواص، نصب زمامداران شایسته، پرهیز از توسعه فاصله طبقاتی، مسامحه با مردم و مشورت با آنان، اهمیت دادن به طبقات محروم، ساده زیستی حاکمان، حاکمیت منتخب و مورد تایید مردم استوار می شود (نهج البلاغه نامه ۵۳).

۲-۱-۲. نظام سیاسی شفاف و پاسخگو

در اندیشه امام علی علیه السلام در حکمرانی و حکومت هیچ گونه نشانه ای از تسلط و خودکامگی مشاهده نمی شود. اگر زمامداران خود را بر مردم مسلط و مجاز به تصمیم گیری های بی قید و شرط بدانند، بدون شک به دام خودکامگی و سلطه گری خواهند افتاد. امام علی علیه السلام در حکمرانی خود بر اصول عدالت، مشورت و خدمت به مردم تأکید داشته اند و هیچ گاه به دنبال تسلط بر دیگران نبوده اند؛ لذا پاسخگو بودن حکومت

در مقابل مردم، حکومت‌ها را از استبداد باز می‌دارد. حضرت می‌فرمایند: «هرگز نگو که من را بر شما به عنوان امیر برگزیده‌اند و باید فرمان من اطاعت شود؛ چرا که چنین نگرشی منجر به فساد دل‌ها و تباهی دین می‌شود و موجب می‌شود که قدرت نیز در معرض زوال قرار گیرد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). نظارت مردم بر کار حکومت و شفاف سازی برنامه‌ها، مواضع و عملکردها، مانع استبداد و فساد حاکمان می‌گردد. امام علی علیه السلام در این رابطه می‌فرمایند: «خیرخواهی و نصیحت به مردم برای حکومت، بدون داشتن احاطه و اشراف بر وضعیت حاکمان، نتیجه نخواهد داد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

۲-۲-۲. محوریت قانون در نظام سیاسی

تأکید بر محوریت قانون در نهج البلاغه نقش پررنگی دارد و افراد یک جامعه باید در رفتارشان مرزهایی را رعایت کنند تا همه بتوانند به نحو شایسته از بهره‌های مادی و معنوی بگیرند، در غیر این صورت جامعه به هدف خود نخواهد رسید. حضرت امیر در این باره می‌فرمایند: «بی‌تردید، خداوند تکالیفی را بر شما فرض نموده که نباید آنها را ضایع سازید؛ همچنین برای شما حدودی تعیین کرده که نباید از آن فراتر روید و از برخی امور نهی کرده که رعایت حرمت آنها بر شما لازم است» (نهج البلاغه، حکمت ۱۰۲) و در مورد قانون‌گرایی خویش می‌فرمایند: «هنگامی که امر حکومت به من واگذار شد، به کتاب الهی به احکامی که برای ما مقرر داشته و ما را به اجرای آن ملزم کرده است، رجوع نمودم و بر اساس آن عمل کردم و از سنتی که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم بنیان نهاده بود، پیروی کردم» (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۵).

۲-۲-۳. وحدت و همبستگی اجتماعی

پیوندهای اجتماعی قوی در نهادها و گروه‌های گوناگون به وسیله طراحی‌های محیطی سبب کنترل رفتار و پرهیز از جرائم می‌شود و از پراکندگی و اختلاف در نهج البلاغه نهی شده است (نهج البلاغه، خطبه ۵). حضرت می‌فرمایند: «از پراکندگی و جدایی از جمع پرهیزید؛ زیرا فرد تنها، طعمه‌ای برای وسوسه‌های شیطان خواهد شد، همان‌گونه که گوسفندی که از گله جدا افتد، در معرض حمله گرگ قرار می‌گیرد» (نهج البلاغه خطبه ۱۲۷). بیانات امیرالمومنین علیه السلام حاکی از اثرات منفی فردگرایی و اثرات مثبت روحیه جمع‌گرایی و حس وابستگی متقابل است (ر.ک نهج البلاغه، خطبه ۳۴).

۲-۲-۴. احترام به آزادی‌های عمومی

از جمله مهم‌ترین آسیب‌هایی که منابع قدرت سیاسی را تهدید می‌کند، محدود ساختن آزادی‌های عمومی و گسترش رفتارهای تحقیرآمیز در جامعه است. امیرالمومنین علیه السلام همواره مردم را از رفتارهای توأم با ذلت و

خواری در برابر زمامداران بر حذر داشته و بر حفظ عزت و کرامت انسانی تأکید کرده‌اند: «شایسته نیست که انسان خود را بنده و برده دیگری سازد؛ چراکه خداوند او را آزاد آفریده است» (نهج البلاغه، نامه ۳۱). از نظر امام در جامعه‌ای که آزادی وجود نداشته باشد، پنهان کاری، حرکت به سوی مادی‌گرایی و دوری از خدا شکل می‌گیرد. از دیدگاه ایشان، انسان به صورت فطری با اختیار و آزادی آفریده شده است و هرگونه سلب آزادی در ساختارهای سیاسی، موجب ایجاد خفقان و استبداد خواهد شد. حضرت رضایت الهی را در آزادی رأی و اراده مردم می‌دانند و در نامه‌ای خطاب به معاویه می‌نویسند: «بی‌تردید، تعیین رهبری مسلمانان بر عهده شورای مهاجرین و انصار است؛ پس اگر آنها بر امامت فردی اجماع کنند و او را به عنوان پیشوا برگزینند، این انتخاب در راستای رضایت الهی خواهد بود» (نهج البلاغه، نامه ۶).

۲-۵. رضایت و مشارکت عمومی نسبت به حکومت

حکومت‌ها باید در جهت مردمی‌سازی، تأمین خواسته‌های مشروع و دفاع از حقوق اساسی مردم حرکت نمایند. امام بر اهمیت مشارکت مردمی و بیعت آنها با حکومت تأکید داشتند، به گونه‌ای که حتی اگر حکومتی بر مبنای حق شکل گیرد؛ اما مردم تمایلی به آن نداشته و در آن سهیم نباشند، دوام و پایداری نخواهد یافت (علوی تبار، ۱۳۸۱، ص ۱۶۵). امام علی (ع) می‌فرمایند: «بایسته است که اعمالی را برگزینی که همواره در مسیر حق باشد، از آن تخطی نکنند و دچار سستی نگردد، به گونه‌ای که عدالت را گسترده‌تر ساخته و موجب رضایت و آرامش بیشتر مردم گردد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). ملاک در محبوبیت، میان روی در حق است و حکومت باید موجبات رضایت عموم را مقدم بدارد. امور برخاسته از عدالت، همچون نظام مناسب تشویق و توبیخ یا حفظ سنت‌های پسندیده یا بهره‌نگرفتن از افراد بد سابقه و بدنام و...، در نظر امام علی (ع) مهم تلقی می‌شوند؛ چراکه نقش اساسی در حصول رضایت دارند (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۷، ص ۶۷)؛ بنابراین طراحی‌های محیطی ناظر بر گسترش رضایت عمومی مردم عامل مهمی در تشدید یا تضعیف جرائم مرتبط با حوزه امنیت ملی، نافرمانی‌های مدنی و... می‌باشند.

۲-۶. رعایت حقوق متقابل مردم و حاکمان

حقوق مسئولین امتیاز ویژه‌ای نیست که حکومت به آنها بخشیده باشد؛ زیرا به نظر امام زمامداری هرگز حق شخصی برای حاکم پدید نمی‌آورد (نهج البلاغه، خطبه ۲۱۶). رعایت حقوق متقابل مردم و حاکمان موجب تقویت قدرت سیاسی است، در این باره می‌فرمایند: «ای مردم مرا بر شما و شما را بر من حق واجب شده است. حق شما بر من آن است که بیت المال را میان شما عادلانه تقسیم کنم... و اما حق من

بر شما این که به بیعت من وفادار باشید و...) (نهج البلاغه، خطبه ۳۴)؛ لذا مراعات حقوق متقابل مردم و حاکمان می تواند زمینه ساز تقویت وحدت، تشکیل قوانین عادلانه و تقویت منابع قدرت سیاسی شود؛ زیرا فاصله های کاذب و گاهی مستکبرانه میان مسئولین و مردم می تواند روابط را از هم بگسلد و در نهایت موجب افزایش مسئولیت پذیری و اعتماد اجتماعی گردد. این فرایند در نهایت نفوذ مسئول را بیشتر کرده و مردم را به پیروی از او ترغیب می کند.

۲-۷. تضعیف عوامل جرم زا و محیط های آلوده

از آنجا که مجرمان اهداف حفاظت نشده را ترجیح می دهند باید در دستور کار طراحی های محیطی کاهش و جلوگیری از ایجاد انگیزه و وسوسه های مجرمانه در افراد و دشوار نمودن وقوع مجرمانه قرار بگیرد. لذت ها و شهوت ها نیز از مهم ترین عوامل تحریک کننده فرد در ارتکاب جرم می باشند. امیرالمومنین (علیه السلام) می فرمایند: «تبعیت از شهوت ها و هوس ها عقل و خرد انسان را در بند می کند و اگر عقل نتواند از اسارت خواسته های نفسانی آزاد شود، به سوی کمال هدایت نمی شود و از انجام کارهای مهم و سازنده باز می ماند» (نهج البلاغه، خطبه ۱۰۹)؛ لذا در طراحی های محیطی اجتماع باید به تمامه از شیوع وجود عوامل محرک شهوات در تمام ابعاد آن اعم از سینما، محصولات فروشگاه، تصاویر تبلیغاتی، فضای مجازی، پوشش و... جلوگیری گردد و از طرف دیگر ساختارها به نحوی طراحی گردند که زمینه ساز ازدواج درست و به هنگام و تسهیل تشکیل خانواده گردند که عامل اصلی جلوگیری از شهوت رانی و انحرافات مختلف در جامعه خواهد گردید.

۲-۳. طراحی های محیطی اقتصادی

۲-۳-۱. کاهش فقر اقتصادی

فقر از جمله عوامل جرم زایی است که نه تنها سبب انحراف اشخاص فقیر است؛ بلکه ثروتمندان را به طمع سوء استفاده از تهی دستی فقر در راه منافع نامشروع می اندازد. فقر و شکاف طبقاتی بر اساس ۴۰ پژوهش یکی از عوامل اصلی کشیده شدن افراد به اعتیاد است (معدنی، ۱۳۸۱، ص ۴). بنابر ۲۰ پژوهش دیگر فقر عامل نخست گرایش به روسپیکری می باشد (امین آقایی، ۱۳۸۸، ص ۷۵). بنابر پژوهش دیگری ۱۰ درصد موارد فرار دختران از منزل به سبب فقر بوده است (نهج البلاغه، ۷۷). خمس، انفاق و زکات برای جلوگیری از اختلاف طبقاتی طراحی شده اند.

امیرالمومنین علیه السلام در بیانات متعددی به فقر و آسیب‌های آن اشاره کرده‌اند: «از فقر به خدا پناه ببر، زیرا فقر موجب نقص دین، سرگردانی عقل و دلیلی برای ایجاد دشمنی‌های گرد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۱۹). آن حضرت برای رفع فقر نیز توصیه‌هایی مطرح می‌نمایند: «خداوند روزی شما را تضمین کرده است و به شما دستور داده است که در انجام کار و تلاش کوشا باشید» (نهج البلاغه، خطبه ۱۱۴) و «خداوند سبحان روزی تهیدستان را در اموال ثروتمندان قرار داده است؛ بنابراین هیچ فقیری گرسنه نمی‌ماند، مگر اینکه توانگران در برابر این مسئولیت کوتاهی کنند. در روز قیامت، خداوند از ثروتمندان درباره گرسنگی و فقر فقرا سوال خواهد کرد و آنان را مورد مؤاخذه قرار خواهد داد» (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸)؛ به این ترتیب می‌توان نتیجه گرفت که حضرت با آگاهی از مشکلات و بیماری‌ها، درمان آنها را نیز از طریق خود مردم پیشنهاد می‌دهند؛ به گونه‌ای که راهکارهایی مانند کار و کسب حلال برای مردم و نیز انفاقات مانند زکات، خمس و دیگر صدقات را از ثروتمندان به عنوان درمان‌هایی برای مشکلات مالی و اقتصادی جامعه مطرح می‌کنند (ر.ک: نهج البلاغه، حکمت‌های ۳، ۵۶، ۱۶۳، ۲۵۸، ۳۸۸، ۳۹۰). تذکر این نکته لازم می‌نماید که اگرچه فقر عاملی جرم‌زا است، لکن الزاماً ثروت از موانع جرم نبوده و حضرت ثروت و دنیا طلبی را موجب بسیاری از انحرافات می‌دانند.

۲-۳-۲. تقویت عدالت اجتماعی

حضرت معتقدند که وظیفه حاکم در زمینه عدالت اجتماعی، ایجاد تعادل و هماهنگی میان طبقات مختلف اجتماعی است (کارخانه و موسی‌وند، ۱۳۹۵، ص ۸۳). از دیدگاه ایشان، ظلم‌پذیری می‌تواند باعث تضعیف بنیان‌های یک نظام سیاسی شده و آن را با تهدیدات جدی مواجه کند. در این راستا، اجرای عدالت در ابعاد مختلف نیز تحت تأثیر این ظلم‌پذیری قرار گرفته و ممکن است با چالش‌های مواجه شود که منجر به نقض عدالت در نظام اجتماعی و سیاسی گردد. حضرت، استبداد را موجب هلاکت دانسته و خطاب به والی فارس خاطرنشان می‌کنند: «عدالت را گسترش ده و از ظلم و فساد دوری کن؛ زیرا فساد موجب بی‌عدالتی می‌شود و بی‌عدالتی به آوارگی و ویرانی می‌انجامد؛ درحالی‌که بی‌عدالتی در نهایت به تقابل و درگیری می‌انجامد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳).

عدالت اجتماعی به معنای فراهم کردن فرصت‌های عادلانه برای آحاد جامعه در راستای رشد و تعالی در راهبردهای امام علی علیه السلام در جهت مقابله با جرم از اهمیت زیادی برخوردار است. در این زمینه می‌توان به این دو خطبه اشاره نمود: «در نظر من، ارزش این کفش کهنه از حکومت بیشتر است، مگر آن‌که با استفاده از

آن، بتوانم عدالتی را برقرار کنم، حق را به صاحبش برسانم یا باطلی را از بین ببرم» (نهج البلاغه، خطبه ۳۳) و «باید مانند سایر مردم باشد تا تحمل فقر برای فقرا دشوار نباشد» (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹؛ ر.ک: نهج البلاغه، خطبه‌های ۳، ۱۵ و ۱۲۶؛ حکمت ۴۳۷). برقراری عدالت اجتماعی در همه ابعاد آن به عنوان یک منبع قدرت اجتماعی، یکی از اصول مهمی است که در حکومت اسلامی در عمل و اندیشه به آن پرداخته شده است؛ بنابراین برابری و رفع شکاف‌های طبقاتی موجب تضمین امنیت اقتصادی مردم می‌شود و تفاوت‌های طبقاتی باعث افزایش احساس انتقام جویی، بدبینی و بزهکاری خواهد گردید.

۲-۳-۳. مبارزه با رانت، فساد و تبعیض

نظام حکومت عادلانه علوی مهم‌ترین دشمن باند بازی و تبعیض است و هدفش مبارزه با این نوع سیاست بازی‌هاست و در زمینه مقابله با رانت و رعایت حقوق عمومی خاصه در مورد نزدیکان شاهکار است که برخورد قاطعانه آن حضرت با برادرشان عقیل (نهج البلاغه، خطبه ۲۲۴) و دخترشان زینب علیها السلام (حرعاملی، ۱۳۷۰، ج ۲۸، ص ۲۹۲) شاهد آن است؛ بنابراین در طراحی‌های محیطی جرم‌ستیز طراحی قوانین، ساختارها و سازوکارهای ضد تبعیض و رانت ساز باید در اولویت طراحان قرار گیرد.

۲-۳-۴. مبارزه با تجمل‌گرایی

تجمل‌گرایی یکی از مهم‌ترین آسیب‌های جامعه اسلامی است و از دیدگاه امام علی علیه السلام زندگی مسئولین باید همانند زندگی مردم ضعیف باشد تا برداشت درستی از جامعه برای تصمیمات و سیاست‌های اتخاذی در جهت رفاه اقتصادی نسبی داشته باشند والا جامعه دچار تهدیدات اساسی خواهد شد. ایشان می‌فرمایند: «خداوند بر پیشوایان عدالت و حق واجب نموده است که خویش را با مردم بی‌بضاعت و ناتوان هم‌راستا سازند، تا فقر و نداری باعث اعتراض و طغیان نشود و در نتیجه، نظام سیاسی با بی‌ثباتی و آشوب روبرو نگردد» (نهج البلاغه، خطبه ۲۰۹)؛ بنابراین در طراحی‌های محیطی جرم‌ستیز طراحی نظام شفاف مالی مسئولین، نظام پرداخت همسان و عادلانه و موارد دیگری از این دست باید در اولویت طراحان قرار گیرد.

۲-۳-۵. توجه به تغذیه حلال

جرم‌شناسان زیست‌جنایی معتقدند که تغذیه نقش بسیار مهمی در پیشگیری و مدیریت بسیاری از رفتارهای ضد اجتماعی و مجرمانه ایفا می‌کند (نوری، ۱۳۹۹، ص ۲۲۶). امام علی علیه السلام می‌فرمایند: «در برابر جذابیت‌های حرام دنیا، چشم خود را ببند تا خداوند زشتی‌های آن را برای تو آشکار سازد که همیشه هوشیار

باش که لحظه‌ای از یاد خدا غافل نشوی» (نهج البلاغه، حکمت ۳۹۱). در مقابل، تأمین رزق حلال ارتباط مستقیمی با جلوگیری از فساد و بزهکاری دارد و مقدمه‌ای برای پرورش تقوا و خودکنترلی است. حکومت باید ابتدا شرایطی را فراهم کند که افراد جامعه بتوانند از طریق راه‌های مشروع رزق خود را تأمین کنند تا تعاملات اجتماعی به صورت متعادل و سالم پیش رود. فشارهای اقتصادی، فساد در دستگاه‌های حکومتی، و عدم برخورد قاطع با مفسدان از جمله عواملی هستند که باعث می‌شوند رزق حرام در جامعه رواج پیدا کند؛ در نتیجه قبیح آن از بین رفته و اساس اصلاحات اجتماعی تهدید می‌شود.

۲-۴. طراحی‌های محیطی کنترلی و نظارتی

نظارت بر عملکرد کارگزاران باید به دقت انجام شود و نظارت کنندگان باید از میان افراد شایسته و صادق انتخاب شوند؛ چراکه نظارت پنهان بر اعمال آنها موجب می‌شود که این افراد به رعایت امانت و برخورد مناسب با مردم موظف شوند (نهج البلاغه، نامه ۵۳). برای موفقیت برنامه‌های نظام سیاسی وجود یک نظام دقیق نظارتی ضروری است که نتیجه آن تقویت و سلامت منابع قدرت سیاسی خواهد بود.

۲-۴-۱. کنترل و نظارت رسمی

امیرالمومنین (علیه السلام) هم نظارت درونی و هم بیرونی را به طور توأمان مورد توجه قرار داده‌اند. ایشان در زمینه خودکنترلی افراد نسبت به عملکردشان می‌فرمایند: «خداوند از تمامی اسرار پنهان آگاه است و از باطن همه چیز مطلع بوده و بر تمام امور تسلط دارد» (نهج البلاغه، خطبه ۸۶؛ ر.ک: نهج البلاغه، خطبه ۹۱). از جمله وظایف حاکم جامعه، نظارت بر عملکرد افراد از طریق بازرسان معتمد می‌باشد که شامل نظارت پیش از سپردن مسئولیت و نظارت مستمر در حین مسئولیت می‌گردد. نهج البلاغه به ما می‌گوید اقدامات و مؤلفه‌های گزینشی در سپردن مسئولیت‌ها، خود یکی از مصادیق طراحی‌های محیطی جرم ستیز است.

ایشان در مورد انتخاب فرماندهان لشکر چنین می‌فرماید: «برای فرماندهی سپاه باید کسی را برگزید که به سرعت خشمگین نشود، نسبت به ناتوانان رحمت و عطف نشان دهد و با قدرتمندان با اقتدار برخورد کند؛ اما در عین حال شدت عمل او نباید او را به تجاوز به حقوق دیگران وادار کند و ضعف افراد نباید مانع از حرکت و تلاش آنها گردد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). در مورد نحوه انتخاب کارگزاران نیز می‌فرمایند: «کارگزاران حکومتی را ابتدا بیازما و سپس به کار گیر و در نحوه انتخاب آنان با دیگران مشورت کن» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). در مورد نظارت مستمر در حین مسئولیت می‌فرمایند: «رفتار کارمندان را به دقت بررسی کن از طریق

نظارت درست و صادقانه بر آنها، شرایطی فراهم کن که مراقبت از کار آنها باعث حفظ امانت داری و انجام وظایف به طور صحیح گردد» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). نامه امام به زیاد، استاندار فارس و یزید بن قیس نیست که امر نظارت نامحسوس بر آنان را گوشزد می کنند تا مبادا دچار خطا شوند، نمونه ای دیگر از این موارد قلمداد می گردند (یعقوبی، ۱۳۶۶، ج ۲، ص ۲۰۰).

حضرت گزارش های مردمی را به صورت های حضوری، بیت القصص و قضای مظالم در امر نظارت بر عملکرد مسئولین ملاک قرار می دادند. به عنوان نمونه گزارش سوده همدانی سبب برکناری یکی از مسئولین گردید و از جمله گزارش های رسیده به بیت القصص نیز گزارش خیانت ناظر بازار اهواز ابن هرمه بود که امام به فرماندار اهواز دستور دادند: «وی را از نظارت بازار اخراج و در میان مردم رسوایش کن و به زندان بیا ندازش و...» (حکیمی و دیگران، ۱۳۸۰، ص ۶۱۶).

همچنین از جمله نهادهای دیگری که می تواند فرصت ارتکاب جرم را از بین ببرد، نهاد قضایی است. ایشان می فرمایند: «از میان مردم، فردی را برای قضاوت انتخاب کن که در مواجهه با پیوستگی دعاوی و اختلافات خسته نشود. کسی که در کشف حقایق از همه مقاوم تر و در اجرای عدالت و رسیدگی به اختلافات با قدرت و بدون هیچ تردیدی عمل کند» (نهج البلاغه، نامه ۵۳، رک: نهج البلاغه، خطبه ۱۷). در بعضی از جرائم ایشان قائل به شدت مجازات می باشند؛ به عنوان نمونه پیرامون مجازات رفاعه به والی اهواز فرمان می دهند: «من این گونه مجازات های شدیدی را تعیین کرده ام، مبادا در اجرای آنها غفلت یا کوتاهی کنی، چرا که نزد خداوند به شدت مورد سرزنش قرار خواهی گرفت و من در بدترین حالت ممکن، تو را از انجام وظایف و برکنار خواهم کرد»؛ (حکیمی و دیگران، ۱۳۸۰، ص ۶۱۶)؛ همچنین در اقامه حدود الهی هیچ اغمازی نداشتند و در مجازات یک کارگزار خیانتکار می فرمایند: «پس از خداوند بترس و اموال آنها را بازگردان. اگر چنین نکنی و خداوند فرصتی دهد تا من به تو دست یابم، تو را مجازات خواهم کرد... و با شمشیری تو را خواهم زد که هر کس با آن ضربه ببیند، به دوزخ خواهد افتاد» (نهج البلاغه، نامه ۴۱).

در فوریت دادرسی نیز حضرت تنها پس از چند روز از به دست گرفتن زمام امور جامعه می فرمایند: «به خدا قسم می خورم که هرگاه بیت المال که به ناحق غصب شده را بیابم، آن را به صاحبان حقیق آن باز می گردانم» (نهج البلاغه، خطبه ۱۵)؛ لذا شدت مجازات، قطعیت در اجرا و فوریت در رسیدگی، از جمله عوامل مؤثر بازدارنده از ارتکاب جرائم می باشند که باید در طراحی های محیطی، این عناصر در اولویت

نهادسازی قضایی قرار بگیرند.

۲-۴-۲. کنترل و نظارت غیررسمی

در اسلام انسان‌ها وظیفه نظارت اجتماعی را بر عهده دارند و در قبال یکدیگر مسئولند ایشان می‌فرمایند: «افراد را از ارتکاب به امور حرام و ناپسند باز دارید و خود نیز از انجام این کارها دوری کنید» (نهج البلاغه خطبه ۱۰۵) و «خداوند امر به معروف را برای اصلاح رفتار همگان و نهی از منکر را برای جلوگیری از اعمال نادان قرار داده است» (نهج البلاغه حکمت ۲۵۲)؛ همچنین امیرالمومنین علیه السلام مردم را در بازار کوفه به خداترسی درستکاری راستگویی و پرهیز از کم فروشی فرامی خواندند و اصول کلی معاملات عادلانه را برای بازرگانان بیان و مزاحمان اجتماعی را فوراً تنبیه می‌کردند و از این رو به اصلاح امور و تنظیم بازار می‌پرداختند و چه بسا این امور برای پیشگیری از جرائم بوده‌اند (فیض آبادی، ۱۴۰۱، ص ۲۱۱)؛ بنابراین روشن است که در طراحی‌های محیطی باید به سمت بستر سازهای قانونی و اجرایی پیش برویم که امر به معروف و نهی از منکر را در جامعه گسترش و مورد حمایت قرار دهند.

* نتیجه‌گیری

قبل از رسیدن به نتیجه‌گیری، در خصوص توصیه‌های عملی پیشگیری از جرم از طریق طراحی محیطی، باید اذعان کرد که جرائم خیابانی و سایر رفتارهای ضد اجتماعی به عنوان یک معضل در جوامع شهری قابل مشاهده است؛ همچنین با پذیرش این حقیقت که عوامل متعددی مانند محرومیت اجتماعی، فقر، اعتیاد به مواد مخدر، مسائل روان‌شناختی و فروپاشی خانواده‌ها در ارتکاب جرائم نقش دارند، می‌توان گفت بی‌تردید روش‌های پیشگیرانه از طریق طراحی محیطی، با هدف کاهش بروز جرائم و حفظ امنیت اجتماعی، به تدریج گسترش خواهند یافت.

جرم‌شناسی به عنوان علمی که به تحلیل علل وقوع جرم می‌پردازد، ریشه در تفکر علمی دارد و تمامی تلاش خود را معطوف به درک بهتر رفتارهای انسانی می‌کند. جرم به عنوان یک پدیده اجتماعی، تحت تأثیر عوامل متعددی قرار دارد. اگر علت یا علل وقوع آن شناسایی شود، جرم به طور ناخودآگاه رخ می‌دهد. این شاخه از علم جرم‌شناسی در دو قرن اخیر نقش مهمی در سامان‌دهی اجتماعی ایفا کرده است؛ از این رو می‌توان با بهره‌گیری از منابع غنی اسلامی، ریشه‌های بسیاری از رفتارهای انسانی را مورد بررسی قرار داده و راهکارهای مؤثر پیشگیری از جرم را پیش‌بینی نمود. بدون شناخت کامل از عوامل مختلف مؤثر، امکان سیاست‌گذاری و هدایت رفتار انسانی وجود نخواهد داشت.

با توجه به اینکه عوامل محیطی می‌توانند انگیزه و قصد ارتکاب جرم را ایجاد کنند، طراحی‌های محیطی می‌توانند کانون‌های جرم‌خیز را کاهش دهند و موجب تقویت احساس امنیت در میان شهروندان شوند؛ بنابراین در کاهش احتمال وقوع جرم از طریق ایجاد محیط‌های امن، نقش سیاست‌گذاران و متخصصان طراحی شهری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. در حال حاضر، طراحی محیطی به عنوان یکی از ارکان اصلی سیاست‌های کنترل جرم در کشورهای مختلف اروپایی شناخته می‌شود.

نظریات مرسوم طراحی محیطی مبنی بر افزایش نظارت عمومی و کاهش دسترسی به عوامل جرم‌زا، نظریات نسبتاً محدودی از پیشگیری را بیان نموده‌اند؛ در حالی که گستره وسیع‌تری از راهکارهای پیشگیرانه محیطی در پژوهش اخیر ارائه گردید. پرواضح است در هر وضعیتی انتخاب‌های متعددی برای کاهش فرصت‌های مجرمانه وجود دارند که باید به میزان هزینه‌های اقتصادی و پذیرش اجتماعی آنها توجه شود.

نوآوری این نوشتار در مطرح نمودن چهار کلان فرایند آموزشی، نظارتی، اقتصادی و سیاسی برگرفته از نهج البلاغه و استخراج راهکارهای پیشگیرانه این فرایندها تحت عناوینی که عبارت بودند از: آموزش و فرهنگ سازی عقاید اسلامی، نهادینه سازی عقاید و رساندن مردم به مرحله تقوا، تقویت کمی و کیفی رسانه‌ها، تقویت و فرهنگ سازی حياء و غیرت، تقویت عناصر عاطفی و محبت، تقویت فرهنگ مراجعه به مشاور و افزایش کمی و کیفی روانشناسان، تقویت کیفی نهاد خانواده، آموزش مهارت‌های دوست‌یابی و ارتباطات اجتماعی، تضعیف روحیه حرص و طمع در جامعه، نظام سیاسی شفاف و پاسخگو، محوریّت قانون در نظام سیاسی، وحدت و همبستگی اجتماعی، احترام به آزادی‌های عمومی، رضایت و مشارکت عمومی نسبت به حکومت، رعایت حقوق متقابل مردم و حاکمان، تضعیف عوامل جرم‌زا و محیط‌های آلوده، کاهش فقر اقتصادی، تقویت عدالت اجتماعی، مبارزه با رانت، فساد، تبعیض و تجمل‌گرایی، توجه به تغذیه حلال، کنترل و نظارت رسمی و غیررسمی، می‌باشد.

در دیدگاه امیرالمومنین علیه السلام حکومت اگرچه ضروری است؛ اما به عنوان یک وسیله برای اجرای عدالت و احقاق حقوق مردم ارزش می‌یابد؛ بنابراین حاکم باید ویژگی‌های خاصی داشته باشد که بدون آنها نمی‌تواند به عنوان حاکم اسلامی امور جامع را در دست گیرد و به درستی وظایف خود را انجام دهد.

کاهش جدی در میزان جرم به وجود نمی‌آید، مگر با گسترش طراحی‌های برپایه نگاه‌های بنیادین بر علل وقوع جرائم و به طور کلی یافته‌های این تحقیق دلالت بر این دارد که میزان چشمگیری از مضامین نهج البلاغه پیرامون راهکارهای پیشگیری و مبارزه با جرم می‌باشند که عمل به آنها عاملی مؤثر در تأمین سلامت و سعادت جامعه و پیشگیری از تباهی و انحراف می‌باشند.

* پی نوشت

۱. Crime Prevention Through Environmental Design.

* فهرست منابع

• نهج البلاغه.

۱. آمدی، عبدالواحد بن محمد، (۱۳۷۳)، *غرر الحکم ودرر الحکم*، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۲. ابن خلدون، عبدالرحمن محمد، (۱۳۵۲)، *مقدمه ابن خلدون*، گنابادی، محمد پروین، چاپ سوم، تهران: مرکز انتشارات علمی و فرهنگی.
۳. امین آقایی، مهرداد، (۱۳۸۸)، «نقش همکاری خانواده و پلیس در پیشگیری از آسیب‌های اجتماعی»، *فصلنامه نظام اجتماعی*، شماره ۲، ۵۷-۷۶.
۴. ایرانمنش، نسیم، (۱۳۸۴)، «استفاده از اصول جلوگیری از جرائم از طریق طراحی محیطی و بررسی اجمالی آن در ایران»، *مجله مسکن و انقلاب*، شماره ۱۱۰، ۱۶-۲۴.
۵. تقی‌پور، علیرضا، (۱۳۹۳)، «پیشگیری غیر کیفری از جرم در نهج البلاغه»، *نشریه پژوهشنامه نهج البلاغه*، شماره ۵، ۱۴۰-۱۲۴.
۶. حرعاملی، محمد بن حسن، (۱۳۷۰)، *وسائل الشیعه*، قم: موسسه آل‌البیت (ع) لاحیاء التراث.
۷. حکیمی، محمد رضا و همکاران، (۱۳۸۰)، *الحیات*، آرام، احمد، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
۸. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۸۷)، *تفسیر موضوعی نهج البلاغه*، قم: نشر معارف.
۹. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۷۹)، *اصول تربیت در نهج البلاغه*، تهران: انتشارات دریا.
۱۰. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۷)، *بلغت نامه دهخدا*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۱۱. سعیدی، علی، (۱۳۷۰)، *اصول اعتقادات*، قم: انتشارات الهادی.
۱۲. شیردل، ملیحه، (۱۳۸۵)، «عوامل گرایش زنان و مردان متأهل به روابط نامشروع جنسی»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، شماره ۲۲، ۱۴۸-۱۳۳.
۱۳. علوی تبار، محمد، (۱۳۸۱)، *سیاست و حکومت در اندیشه امام علی (ع)*، تهران: نشر آشیان.
۱۴. فکوهی، ناصر، (۱۳۸۷)، *انسان شناسی شهری*، تهران: نشر نی.
۱۵. فیض آبادی، الهام، (۱۴۰۱)، «پیشگیری از جرم در نهج البلاغه»، *فصلنامه رهیافت‌های نوین در مطالعات اسلامی*، شماره ۱۲، ۲۰۱-۲۲۱.
۱۶. کارخانه، جواد/موسی وند، جواد، (۱۳۹۵)، «بررسی رویکرد کنترل اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)»، *مطالعات ادبیات، عرفان و فلسفه*، شماره ۷۴، ۷۴-۸۶.
۱۷. کلانتری، محسن، (۱۳۸۰)، *بررسی جرم و جنایت در مناطق شهر تهران* (پایان نامه دکتری)، تهران: دانشگاه تهران.
۱۸. محمد نسل، غلامرضا، (۱۳۹۳)، *کلیات پیشگیری از جرم*، تهران: نشر میزان.
۱۹. محمدی، مهری، (۱۳۷۵)، *بررسی تربیت اجتماعی از دیدگاه نهج البلاغه* (پایان نامه کارشناسی ارشد)، تهران:

دانشگاه تربیت مدرس.

۲۰. مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۷۵)، *آموزش عقاید*، تهران: چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.

۲۱. مظلومان، رضا، (۱۳۵۶)، *جرم شناسی* (کلیات)، چاپ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

۲۲. معدنی، سعید، (۱۳۸۱)، *خانواده و اعتیاد* (مجموعه مقالات همایش آسیب های اجتماعی در ایران)، تهران: دانشگاه علوم بهزیستی و توانبخشی.

۲۳. معظمی، شهلا، (۱۳۹۰)، *بزهکاری کودکان و نوجوانان*، چاپ پنجم، تهران: انتشارات دادگستر.

۲۴. معین، محمد، (۱۳۷۰)، *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات امیرکبیر.

۲۵. نجفی ابرندآبادی، محمد علی، (۱۳۷۰)، «پیشگیری از بزهکاری و پلیس محلی»، *مجله تحقیقات حقوقی دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی*، شماره ۲۶-۲۵، ۱۲۹-۱۴۰.

۲۶. نقی زاده، محمد، (۱۳۸۱)، «تأثیر معماری و شهرسازی بر ارزش های فرهنگی»، *نشریه هنرهای زیبای دانشگاه تهران*، شماره ۱۱، ۶۲ تا ۷۴.

۲۷. نوری، فاطمه، (۱۳۹۹)، «بازتاب موزه های نهج البلاغه در جرم شناسی علت شناختی»، *نشریه کتاب قیم*، شماره ۲۳، ۲۴۰-۲۲۱.

۲۸. نیازپور، امیرحسین، (۱۳۸۳)، «حقوق پیشگیری از بزهکاری در ایران»، *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۴۸-۴۹، ۱۶۹-۲۲۶.

۲۹. ولیدی، حسین، (۱۳۷۲)، *جرم و مبانی جرم شناسی*، قم: نشر معارف.

۳۰. یعقوبی، احمد ابن اسحاق، (۱۳۶۶)، *تاریخ یعقوبی*، بیروت: دار صادر.

Journal of New Jurisprudential–Legal Teachings

Vol.1, No.1, Spring and Summer 2026

Research Article

Nahj al-Balaghah and a Novel Perspective on Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED)

Seyed Mahdi Kazemi¹

Mohammad Baqer Geraeli²

* Abstract

In contemporary criminal policy, non-penal crime prevention has gained significant prominence due to the inefficiencies of the criminal justice system. Crime Prevention Through Environmental Design (CPTED) is grounded in the premise that the physical environment profoundly influences human behavior; accordingly, strategic environmental modifications can substantially reduce the incidence of crime. Drawing upon the seminal works of theorists such as Elizabeth Wood, Shlomo Angel, C. Ray Jeffery, Oscar Newman, and others, the present study examines the teachings of Nahj al-Balāghah with the aim of offering a novel perspective and proposing innovative strategies. Research indicates that, long before the advent of scientific criminology, comprehensive analyses of the etiology of criminal conduct had already been undertaken, identifying a myriad of factors contributing to the genesis of crime and offering highly effective strategies for addressing its root causes. Accordingly, the systematic articulation of preventive strategies within an Islamic framework is imperative. The primary objective of this article is to examine the strategies of CPTED as reflected in Nahj al-Balāghah, with the aim of demonstrating the necessity of their practical implementation. Methodologically, this constitutes an applied study that employs a descriptive-analytical approach. The research data were collected through documentary and library sources in order to formulate strategies for neutralizing criminogenic factors and to provide a systematic exposition of the teachings found in Nahj al-Balāghah. Following the articulation of the theoretical foundations and a concise overview of prevailing theories on CPTED, the study delineates the scientific and practical strategies derived from Nahj al-Balāghah. The findings indicate that while criminal behavior is influenced by a multitude of factors, the volitional offender is by no means bound by an inevitable determinism. Ultimately, the realization of justice, adherence to the rule of law, preservation of human dignity, and the reformation of public culture constitute paramount strategies for combating crime.

Keywords: Nahj al-Balāghah; Public Order and Security; Criminal Etiology; Crime Prevention; Environmental Design.

Date Received: October 27, 2025 (1404/08/05SH)

Date Accepted: December 09, 2025 (1404/10/10 SH)

1. Seminary Student (Levels II and III), Specialized Program of Islamic Jurisprudence and Law, Nawab Higher Islamic Seminary, Mashhad, Iran. Ph.D. Candidate in Private Law, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran.

Email: se.mahdi.kazemi@gmail.com

2. Lecturer, Department of Law, Razavi University of Islamic Sciences, Mashhad, Iran. Email: gerayeli1378@yahoo.com